

Надійшла до редколегії 12.01.2012

УДК140.8

Я. В. Андруцька

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЗМІНА СВІТОГЛЯДНИХ УЯВЛЕНЬ ЛЮДЕЙ ПРО ЖИТТЯ ТА СМЕРТЬ: ЯЗИЧНИЦТВО І ХРИСТІЯНСТВО

Проаналізовано світогляд язичницьких та християнських вірувань людей у добу Київської Русі, а також проведено порівняльну характеристику їх уявлень з приводу проблем життя та смерті.

Ключові слова: язичництво, християнство, життя, смерть, міфологія, Бог.

Проанализировано мировоззрение языческих и христианских верований людей в эпоху Киевской Руси, а также проведена сравнительная характеристика их представлений по поводу проблем жизни и смерти.

Ключевые слова: язычество, христианство, жизнь, смерть, мифология, Бог.

In the article the world view of heathen and Christian beliefs of people is analysed in time of Kyiv Russ, and also the conducted comparative description of their presentations concerning the problems of life and death.

Keywords: paganism, Christianity, life, death, mythology, God.

Актуальність теми. Світогляд середньовічної людини у своїй основі був релігійним. Вірування мали великий вплив на повсякденне життя людини, вони регулювали та контролювали всі сфери життя. Зміна язичницької релігії на християнство не змогла повністю викоренити язичницькі вірування зі світоглядної системи давньоруської людини. Розмістившись у народній культурі, пережитки язичництва проіснували достатньо довгий час та стали невід'ємною частиною культури українського народу. Духовність українців ґрунтується на фундаменті синкретизму місцевих язичницьких вірувань та канонів візантійського православ'я.

Феномен смерті є основою в будь-якій релігійній концепції. Вивчення уявлень наших предків про смерть та потойбічний світ є перспективним напрямом досліджень духовної і культурної спадщини українського народу.

Східнослов'янське язичництво не було замкнутою метафізичною системою і відчуло на собі вплив інших релігійних систем. Таким чином, аналіз уявлень східних слов'ян про потойбічний світ повинен допомогти з'ясувати розвиток та головні

Філософія Філософія і політологія в контексті сучасної культури
напрямами філософського осягнення світу в Київській Русі. Актуальність теми дослідження полягає в компаративному аналізі язичництва з християнством, що є важливим моментом для розуміння спільних та відмінних рис у зазначених релігійних системах.

Філософський здобуток доби Київської Русі потребує ретельного вивчення та реабілітації творів того часу, як таких, що належать до скарбниці української філософської думки. Літературні пам'ятки тих часів, що дійшли до нас, є цінними тому, що відображають не лише ідеологічний, соціальний, політичний та економічний устрій Київської Русі, а також і філософські тенденції у трактуванні подій та явищ оточуючого світу. Саме в епоху Київської Русі зародилися основні риси української філософії – гуманізм, кордоцентризм, антропоцентризм, релігійність та інші. Таким чином, зберігає свою актуальність подальше вивчення проблеми людини у філософських рефлексіях мислителів Київської Русі. *Метою* даної статті є компаративний аналіз стародавніх вірувань слов'ян та християнських уявлень щодо проблеми життя та смерті. Дана мета зумовила постановку наступних завдань:

- 1) проаналізувати давньослов'янські уявлення людей;
- 2) дослідити релігійні настанови християнського світогляду;
- 3) провести порівняння язичницького та християнського бачення проблеми життя та смерті.

Теоретико-методологічною базою для написання статті слугують дослідження таких видатних вчених як С. В. Бондар, А. М. Вальчук, Н. М. Велецька, В. С. Горський, Б. Д. Греков, М. М. Громов, О. Г. Гудзенко-Александрук, П. Гуревич, І. В. Жеребило, О. Ф. Замалеєв, В. О. Зоц, Г. Ю. Івакін, М. С. Козлов, Д. С. Лихачов, В. М. Мешков, В. В. Мильков, М. В. Попович, А. А. Потебня, Б. О. Рибаків, Г. Федотов, Д. І. Чижевський, М. М. Чубатий та ін.

Світогляд Київської Русі має синкретичний характер, що увібрав у себе елементи старослов'янської, світової культури з філософією. У межах Київської Русі склався притаманний українському тип мислення, що не був схильним до абстрактного теоретизування. Такий тип мислення був притаманний українській філософії протягом першого періоду її існування. Важливою особливістю культури Київської Русі є розірваність її ціннісно-мисленнєвого простору [7, с. 29]. Язичництво (від давньослов'янського слова «язики» – народи) є досить невизначеним поняттям, що свого часу виникло у церковному середовищі для позначення всього нехристиянського. У релігієзнавстві під поняттям «язичництво» розуміють різноманітні релігійно-міфологічні уявлення, обряди та культи, що існували в різних народів планети до прийняття ними вищих релігійних форм (як правило, світових релігій). Найчастіше цим поняттям позначають вірування тих народів, що не мали власних держав, а, створивши їх, одразу прийняли одну із світових релігій, мінаючи стадію тривалого розвитку національно-державної релігії. Тому хронологічні рамки слов'янського язичництва надзвичайно

Філософія і політологія в контексті сучасної культури Філософія
широкі – своїми коренями воно сягає в кам'яний вік, а його пережитки можуть зберігатися до XIX – початку XX ст. [2, с. 158].

Язичництво давніх слов'ян саме по собі не є унікальним явищем у світовій історії релігій, це – слов'янський варіант загальнолюдського язичницького масиву. При цьому давньослов'янське язичництво являє собою сукупність декількох досить самостійних релігійних шарів, на основі яких воно, власне кажучи, і сформувалося.

Перше релігійне нашарування в давньослов'янському язичництві складають обряди і вірування прадавнього населення лісостепової смуги України, що заселяло цю територію ще з кам'яного віку (з VI тисячоліття до н. е.). Цей шар відповідав розвинутому анімізму і складався з духів природи, першоосновою яких був страх, що формує демонологічний світ. Головними його представниками виступають русалки, домовики, упіри, вампіри, культу лісів та дерев тощо. Другий шар у язичництві давніх слов'ян деякі дослідники пов'язують із впливом трипільської культури кінця IV – III тисячоліть до н. е. Цей шар відбивав релігійні вірування і культу, пов'язані з раннім землеробським господарством, з шануванням божеств родючості та врожаю, що уособлювали собою Весвіт, а щодо кожної окремої людини виступали як бог чи богиня долі. Тут мають місце обряди та ритуали сезонного господарського циклу (свято приходу весни як початку нового року, свято дозрівання та збору врожаю тощо). Представниками цього шару є боги Рід (Святовид) з рожаницями, Коляда, Ярило, Жива і Морена, Купала. На основі всього вищесказаного можна виокремити основні риси світогляду наших предків у дохристиянський період: 1) особливе ставлення до землі (працелюбність та пошанування праці); 2) індивідуалізм (перевага особистості над громадськістю), з чого випливає наступна риса: 3) волелюбність, що визначає перевагу індивідуальної свободи над інтересами загалу; 4) перевага в ієрархії цінностей, які були типовими для жіночої свідомості, що стало перевагою емоційно-чуттєвого комплексу над раціональним у структурі української духовності [5, с. 283 – 284].

Отже, міфоязичницький світогляд прадавніх українців був досить розвиненим, охоплював все життя людини і містив цілий комплекс світоглядних орієнтирів та ціннісних пріоритетів. У ньому були наявні деякі елементи «філософського» осмислення явищ природи і людського життя. Тому, на основі першої світоглядної самотутньої системи, створювалися перші передфілософські утворення про граничні підстави людського буття, які були зумовлені значною мірою характером і способом діяльності, побутом наших давніх предків. Формувався свій стиль життя і мислення, своєрідність ставлення людини до світу та характерні орієнтації на освоєння світу [4, с. 40]. Християнські святкування й календарні обряди в Київській Русі були пов'язані з циклами року і становили значну частину традиційно-побутової культури на Русі. Як зазначає С. В. Бондар, саме ці обряди визначали весь розпорядок життя людини упродовж року та фіксували певну його ритмічність за суто зовнішніми, природними ознаками. Внутрішня їх суть зумовлювалася двома

Філософія Філософія і політологія в контексті сучасної культури
чинниками: 1) стадіальністю процесів життєдіяльності людини; 2) сезонністю природи. Стадіальність життєдіяльності поділялася на три головних моменти: весільний сезон, коли дозволялося укладати шлюби; період заготівлі запасів на зиму й час культу предків. Ці моменти концентрували у собі триєдність найважливіших складових людського буття: фізичного існування, продовження роду і духовного відтворення. Праукраїнці вірили у богів і через відповідні свята шанувували їх [1, с. 38].

У язичницьких віруваннях шанобливого ставлення заслугоували померлі люди, покійні предки. Уявлення про смерть, загробний світ та про душу непослідовні та суперечливі. Слов'янська народна традиція і ті писемні свідчення, які вдалося зберегти, донесли до нас рудименти уявлень та обрядовість. Для розуміння найбільш архаїчних явищ особливо важливим є комплекс язичницьких уявлень про смерть як форму переходу в «інший світ», його структуру та місцезнаходження, а також про можливості цього переходу. Звідси одна з основних функцій календарної обрядовості – заклинання благополуччя.

Язичницькі уявлення про смерть викликали роздуми багатьох поколінь, так як до розуміння таємниці життя і смерті прагнули величні уми із стародавніх часів до наших днів. У цьому питанні залишається ще багато незрозумілого, багато протилежних точок зору. Для розуміння язичницьких уявлень про смерть найбільш важливим є положення про те, що смерті в нашому розумінні у них немає. Головним чином, уявлення про смерть у язичників можна проаналізувати із казок, які розповідають про дороги, що ведуть у потойбічний світ, про кордони між земним і «вічним світом», про способи перемоги над смертю. Важливі аспекти розуміння існування після смерті дають легенди, заговори, прислів'я, загадки, приказки та причини. **Велес** вважає, що давньоіндоевропейське уявлення про життя та смерть як одвічний колообіг перевтілень ясного вираження у слов'ян не отримало, але воно вплинуло на обрядовий комплекс. Так, з ним пов'язан архаїчне явище – ритуал відправлення на «той світ». Ідея перевтілення як процес повернення на землю душ людей народженими у світі тварин, як кари за порушення заповідей праведного життя, залишалася в уявленнях про життя та смерть не тільки у слов'ян-язичників, але і у багатьох інших народів протягом всього середньовіччя [3, с. 13].

Своєрідною рисою українського язичництва було «оживлення» природних стихій: божественністю наділялися всі предмети і явища реальної дійсності.

Язичницько-міфологічний світогляд мав чуттєво-образну форму, де одиничне, що проявлялося в уособленні природних явищ, домінувало над загальним, тому він не міг дати людині змогу подолати безліч злих сил. Виникла суперечність між світобаченням і світовідчуттям: світобачення потребувало узагальнень, а світовідчуття – конкретних уособлень. Це й зумовило кризу язичництва. Прогрес пізнавального процесу потребував подальшого абстрагування, опосередкованості, а не приземлення й безпосередності.

Новим чинником, який вплинув на формування людинознавчих концепцій і визначив їх подальший розвиток, стало прийняття Київською Руссю християнства, що призвело до зміни світоглядних та культурно-ціннісних орієнтирів. На зміну язичницькому світосприйняттю приходить християнізована картина світу, яка по-новому поставила проблему людини, розуміння її сутності та призначення у світі. Християнський світогляд стає панівним і цим зумовлюється його провідна роль у культурі в цілому та зокрема у формуванні філософсько-етичного значення означала повного розриву з традицією народного язичництва, а отже, і з емпіричним ставленням до світу, що було її істотною ознакою. Християнство сприймалося у мирському середовищі крізь призму традиційного світогляду, навіть більше – було піддане переробці відповідно до його принципів. Міфологічна свідомість, яка панувала в дохристиянський період, не знала розподілу світу на природний, поза- і надприродний. Для неї існував єдиний, природний космос як світ порядку, хаосу як світ безпорядку. Фактично таке зіставлення відповідало опозиції «свій світ – чужий світ», «світ культури, освоєний світ – світ ворожої і неосвоєної природи».

Характеризуючи особливості християнства в Київській Русі, не можна обминути проблеми його тривалого співіснування з язичництвом. Це породило виникнення своєрідного феномену «двовір'я» у процесі християнізації Київської Русі. Цей феномен витлумачується різними дослідниками неоднаково. Так, М. Чубатий говорить про повну і безконфліктну асиміляцію християнством язичників-полян, культурний рівень яких був досить високим для прийняття «світу євангельських правд» [9, с. 782]. Іншої точки зору дотримується Б. Рибаків, вважаючи, що Київська Русь є державою з язичницькою системою, яка довгий час протистояла проникненню християнства [8, с. 759]. За М. Брайчевським, «християнство у Давньоруській державі замінило собою первісне язичество», і «тому цю подію необхідно оцінювати у порівнянні цих двох ідеологічних систем» [2, с. 170].

Важливо відзначити, що християнства та язичництва можна тлумачити не стільки як асиміляцію, протистояння або зміну, а як зустріч двох вір, двох світоглядів, двох культур у контексті християнського універсалізму і толерантності, що сприйнялися князем Володимиром Великим як «світле євангельське християнство». Це зумовило певний характер змісту релігійності в Київській Русі, який мав власну специфіку і був далекий від прагматичного західноєвропейського. Давньоруська людина спираючись на своє традиційне уявлення про добрих («білих») і злих («чорних») богів, проголошує причиною гріха, на протигагу візантійській церковній доктрині, не плоть, не людські пристрасті, а ангелів «лукавого сатани». Ця давньоукраїнська людина була дуалістом, але її дуалізм своєрідний: вона розрізняє не просто дух і плоть, а плотсько-духовне і божественно-таємниче. Для неї є світ людський і світ божественний. Як людське складається з двох частин: плоть й духу, так і божественне – з доброго і злого. Зле як частина людського, оволодівши людиною, підпорядковує її в якійсь одній частині. Під впливом цієї язичницької

Філософія Філософія і політологія в контексті сучасної культури
етики давньоукраїнська людина інакше осмислювала й саме християнське благочестя: благочестивою вона визнавала не того, хто ревний у постах і молитвах, а того, хто добродісний у житті [9, с. 785–786].

Між язичництвом і християнством, на думку теоретиків християнства, незважаючи на формальну розбіжність, існує і спорідненість. Історія людства, всіх верств населення розглядається митрополитом Іларіоном як пошуки втраченого в результаті гріхопадіння «образу Божого», як наближення до Благодаті. На дохристиянських етапах розвитку історії, як твердить Іларіон, всі люди, незалежно від свого соціального статусу, орієнтуються на «єство», на матеріальні інтереси. Одухотворюватися душа занепакої людини починає тільки після заміни Закону Благодаттю. З появою Благодаті змінює своє космічно-міфологічне значення і мудрість. Вона набуває духовно-історичного аспекту розвитку і виводить усіх людей з «духовного сну», тобто забезпечує можливість прийняття нової віри всіма верствами народу свідомо [10, с. 93]. Політеїстичний характер язичництва зумовлював хаотичність у поглядах на світ, на причинну залежність людини від тих явищ природи, які вона уособлювала в образі богів, що посилювало владу над нею стихійних сил природи. Християнство з його вірою в єдиного Бога дало нашим предкам ідею моністичного Всесвіту, в якому безмежна кількість і багатоманітність конкретних проявів буття пов'язані єдиною першопричиною. Це був справді гігантський крок в еволюції їхнього світогляду, який знаменував собою початок певної упорядкованості у світобаченні людини. Відбулася кардинальна переорієнтація поглядів на людину, якщо в міфоязичницькому світогляді на перше місце виступав інтерес до проблеми ставлення людини до природи, то тепер проблема людини вирішувалася в контексті відношення «людина – Бог». Таким чином, можна із впевненістю говорити про те, що важливим джерелом людинознавчих концепцій киеворуських мислителів був міфоязичницький світогляд східних слов'ян, передфілософські уявлення якого наклали свій відбиток на характер філософської думки на більш високому рівні розвитку давньоруської цивілізації. Проблема життя та смерті в українській думці Київської Русі засвідчив своєрідність її становлення та розвитку не як виокремленого феномена, а в тісному взаємозв'язку із соціально-політичними та історичними детермінантами. Базою формування і трансформації досліджуваної проблеми у цей період слугували два чинники: язичницькі та християнські ідеї про життя, смерть та посмертне існування. Проблема життя та смерті у філософській думці Київської Русі розбивається на три складові: 1) власне положення про гідне життя людей; 2) сама смерть як процес вмирання; 3) уявлення та аналіз подій апокаліпсису та тлумачення поняття Рай. Таким чином, можна констатувати, що християнство в Київській Русі протягом X–XIII ст. мало низку притаманних лише йому особливостей. Вони відрізняли його ідеологію і практику від тогочасних візантійської і римської церков, виходили з ідеалів, накреслених митрополитами Іларіоном і Климентом Смолятичем.

Філософія і політологія в контексті сучасної культури Філософія
Перспективи. Дана стаття у подальшому послужить теоретичним підґрунтям для дослідження української філософської думки.

Бібліографічні посилання

1. **Бондар С. В.** Філософсько-історичний зміст циклу православних свят у духовній культурі України XI–XIV ст./ С. В. Бондар // Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти / Національний університет «Києво-Могилянська академія»; упоряд.: О. Вдовина, Ю. Завгородній. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 34–75.
2. **Брайчевський М. Ю.** Утверждение христианства на Руси / М. Ю. Брайчевський. – К. : Наукова думка, 1989. – 205 с.
3. **Велецкая Н. Н.** Языческие представления о смерти и вечности / Н. Н. Велецкая // Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М. : Наука, 1978. – С. 12–41.
4. **Горский В. С.** Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начала XII вв. / В. С. Горский. – К.: Наукова думка, 1988. – 211 с.
5. **Греков Б. Д.** Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М.–Л.: Изд. академии наук СССР, 1944. – 348 с.
6. **Іларіон Київський.** Слово про закон і благодать / Іларіон Київський // Філософська думка. – 1988. – № 4. – С. 89–101.
7. **Мешков В. М.** Києво-Печерський монастирь – серце древнерусского духа / В. М. Мешков // Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти / Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.»; упоряд.: О. Вдовина, Ю. Завгородній. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 292–304.
8. **Рыбаков Б. А.** Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1987.
9. **Чубатий М. М.** Історія християнства на Русі-Україні : У 2 т. / М. М. Чубатий. – Рим, 1965. – Т. 1.

Надійшла до редколегії 07.02.2012

УДК 140.8+316.6

С. В. Глазунов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДЕРЖАВНІ СВЯТА І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Проаналізовано потенційний вплив основних державних свят на формування спільних цінностей в українському суспільстві.

Ключові слова: загальнодержавні цінності, свято, світоглядна сутність національних свят.